

Osmanlı Minyatürlerinde Topografik İstanbul Tasvirleri

Topographic Descriptions of Istanbul in Ottoman Miniatures

Chuanyi LEI¹

Erol KILIÇ²

¹Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye

²Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Osmanlı İmparatorluğunda 16. yüzyılda yaygınlaşan topografik İstanbul tasvirlerinin Pîrî Reis'in denizcilik haritalarından Matrakçı Nasuh'un menzîlnâmesi ve saray şehnameleri minyatürlerine kadar Türk sanat tarihinde ayrı bir yer vardır. Topografik şehir tasvirinin Osmanlı minyatürleri özgün bir resim tarzı ortaya çıkarken dönemin uygulanan ve bugüne ulaşan İstanbul tasviri eserleri az sayıda olduğu bilinmektedir. Bu çalışma ile Osmanlı minyatürleri içinde özel bir konuma sahip olan topografik İstanbul tasvirleri örnekleri plan ve plastik olarak incelenmiş, karşılaştırmaları yapılmış; İstanbul tasvirleri yapan günümüz yaratıcı sanatçılarına geçmiş Türk minyatür örneklerinden yeni bir bakış kazandırması amaçlanmıştır. Bu çalışmada kronolojik olarak incelenen minyatürler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş, eser analizi yöntemi ve nitel araştırma yöntemi ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu açıdan tarihi eserlerin değerlendirilmeleri ve analizlerinin günümüz minyatür sanatçılarına yeni yorumlar çıkartabilmesi için bir yardımcı kaynak olması beklenilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Minyatür, topografik, topografik İstanbul tasvirleri, İstanbul minyatürleri

ABSTRACT

Topographical depictions of Istanbul, which became widespread in the Ottoman Empire in the 16th century, have a special place in Turkish art history, from Pîrî Reis's marine maps to Matrakçı Nasuh's miniatures and shahnameh miniatures for the royal court. While Ottoman miniatures of topographic city depiction emerged as a unique painting style, it is known that there are only a few works depicting Istanbul that were applied in the period and have survived to this day. In this study, examples of topographic depictions of Istanbul, which have a special position among Ottoman miniatures, were examined in plan and plastic form and compared; It is aimed to provide today's creative artists who depict Istanbul with a new perspective on past Turkish miniature examples. In this study, the miniatures examined chronologically were evaluated comparatively and tried to be analyzed using the work analysis method and qualitative research method. In this respect, it is expected that the evaluation and analysis of historical works will be an auxiliary resource for today's miniature artists to create new interpretations.

Keywords: Miniature, topographic, topographical depictions of Istanbul, miniatures on Istanbul

Giriş

Geçmişten günümüze Avrasya gözbebeği ve dünya başkenti olan İstanbul şehri, sayısız sanatçıya ilham vermiştir. Başta Osmanlı nakkaşları olmak üzere, Avrupalı ressam, diplomatlar, seyyahlar ve mimarlar İstanbul'u ziyaretlerinde, ellerinden çıkan İstanbul tasvirleri (minyatürler, gravürler, topografik resimler ve haritalar) kuşkusuz günümüze kadar etkileyici olmuşlardır. İstanbul belleğini oluşturan bu görsellerin her birini sanat ve akademi alanında kültürel miras olarak kullanmaktayız.

Daha önce birçok araştırmacılar tarafından sanat tarihi veya tarih açısından Osmanlı minyatürlerinde İstanbul tasvirleri vb. konularda çalışılmalar yapıldığını görmekteyiz. Genellikle tarihi, edebi ve ilmi konuların işlendiği Osmanlı minyatür sanatının klasik döneminden son dönemine kadar çoğu kez tarihin yansıtılması tercih edilmiştir. Yapılan eserler arasında büyük çoğunluğunun seferleri, kent ve saray yaşamı ve menzilmelerde tasvir edildiği haritalar bilinmektedir. Osmanlı nakkaşları Şehname ve Gazavatname yazma eserleri sayfalarında resmettikleri ile farklı dönemin önemli olaylarını gerçekçi ve sanatsal bir şekilde yansıtmışlardır. Bu çalışmada Topografi ve haritacılık resimlerinde insan figür-

Geliş Tarihi/Received: 26.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 04.02.2024

Yayın Tarihi/Publication Date: 29.03.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Chuanyi LEI

E-mail: chuanyilei@yahoo.com

Cite this article as: Lei, C. & Kılıç, E. (2024). Osmanlı minyatürlerinde topografik İstanbul tasvirleri. *Journal of Art and Iconography*, 6, 13-21.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International

rü olmayan bütün İstanbul tasvirleri, özellikle denizcilik, *portolan* ve suyolları gibi kartografik haritalar ve topografik bütün İstanbul tasvirleri incelenmiştir.

Fransızca "*cartographie*" kelimesinden türeyerek asıl "Kâğıt üzerine çizgilerle şekil oluşturma" anlamına gelen Kartografi, antik çağdan günümüze harita yapımı ve kullanımı bilim, sanat ve teknolojisidir (*Wikipedia-vikipedi*, 2024). Coğrafi keşifler çağında Çinli, Hindistanlı, Arap ve Avrupalı kartografların çeşitli dünya haritaları çizdikleri bilinmektedir. İstanbul tasvirleri Bizans Konstantinopolis haritaları ve olay anlatan resimler ile başladığı bilinmektedir. 1420 ve 1421 sonu-1422 başlarında olmak üzere iki defa İstanbul'da bulunan İtalyan seyyah Cristoforo Buondelmonti'nin Adalar Kitabında (*Liber insularum Archipelagi*) ve sonra gelen birkaç kopyalarında dönemin İstanbul şehir görünümünü topografik harita-resim şeklinde kaydetmiştir (Beydili, 2010, s. 71; Necipoğlu, 2012, s. 12, 14).¹ (Resim 1, 2) Osmanlı minyatür sanatında topografik İstanbul tasviri geleneği muhtemelen bu resimlerden esinlenerek başlamış olabilir. Fakat erken dönemin denizcilik, *portolan* ve suyolları gibi haritalarının bir kısmının sanat değeri bakımından klasik minyatür sanatından uzak durduğu ve özellikle kimi nüshalardaki haritaların olgun bir minyatür kimliğini henüz kazanmadığı düşünülebilir.

Resim 1.

Ege Haritası. *İsolario*, Bordone Benedetto, 1547, Aikaterini Laskaridis Vakfı Kütüphanesi

Osmanlı Harita Minyatürlerinde İstanbul Tasvirleri

Pîrî Reis'in 1521 tarihli denizcilik kitabı *Kitâb-ı Bahriye*'sinde İstanbul'a yer verilmemiştir. Daha sonraki nüshalarında İstanbul haritaları eklenmiştir, yaklaşık 40 kopyasından 20'sinde İstanbul tasviri

mevcuttur (Bağcı, Çağman, Renda, & Tanındı, 2006, s. 71). Osmanlı merkezi otoritesine yönelik imgeleri olarak kurgulanan bu haritalardaki tasvirin genel atmosferini Osmanlı minyatür sanatçısının çoklu bakış açısı belirler (Okçuoğlu, 2020, s. 81, 84). 17-18. yüzyıl tarihli Baltimore Walter Art Gallery (BWAG) nüshasında yer alan İstanbul tasviriz, daha erken dönemlerde yapılmış olan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 642 (1525-26 tarihli) nüshası, British Library Or. 4131 (1570-80 tarihli) nüshası, Khalili Koleksiyonu (17. yüzyıl) ve Baltimore Walter Art Gallery nüshası (17.-18. yüzyıl) ile karşılaştırsak bir iki asır sonraki Osmanlı başkentinin ne kadar zenginleştiğini ve kentsel olduğunu anlıyoruz (Resim 3- 5). Aynı zamanda bu dizi denizcilik haritaları Osmanlı'nın farklı dönemlerde topografik ressamlığının ilerlenmesini de açık bir şekilde göstermiştir.

Resim 2.

Konstantinopolis haritası, 1420, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 29.25.

¹ Prof. Gülrü Necipoğlu'nun "Visual Cosmopolitansim and Creative Translations: Artistic Conversations with Renaissance Italy in Mehmed II's Constantinople" başlıklı makalesinde bahsettiği Cristoforo Buondelmonti (d. 1380/85-1430/31 tarafından hazırlanan 1480'ler tarihli İstanbul haritası bir kopya eseri olabilir (Bu haritanın şu anda korunan Düsseldorf Üniversitesi Kütüphanesi envanter sayfasında harita 1422 tarihli olarak belirtilir, bkz. <https://katalog.ulb.hhu.de/Record/990016298320206443>). Bu haritanın orijinal versiyonu 1420 yıllarında Cristoforo Buondelmonti Konstantinopolis'te gezerken çizdiği harita (*Christophori Ensenii descriptio cycladum et aliarum insularum*, bkz. Resim 2) ise bugün Lorenzo Kütüphanesinde korunmaktadır. (https://www.roger-pearse.com/weblog/wp-content/uploads/2015/02/ensenius_constantinople_1420.jpg) Diğer 1465-75 tarihli bir nüsha bugün Paris Devlet Kütüphanesi'ndedir (BnF Ge FF 9351, fol. 37r).

² *Kitâb-ı Bahriye*'nin Baltimore Walter Art Gallery'de muhafaza edilen No. 658 nüshasının tarihi ile ilgili bilgilerin farklı olduğu bilinmektedir, *Osmanlı Resim Sanatı* kitabında Resim 39'da 1590 civ. olarak bilgi verilmiştir ancak Baltimore Walter Art Gallery'in resmi sayfasında 17.-18. yüzyılda olduğu belirtilmiştir. Yazara göre, İstanbul kentsel görünümü ve binalarının kalabalık durumu bakımından eserin tarihi 17.-18. yüzyılda olduğunu söylemek daha uygundur. Bkz. <https://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W658/description.html>

Resim 3.
İstanbul. *Kitab-ı Bahriye, Pîrî Reis, 1570-80, LBL, Or. 4131*

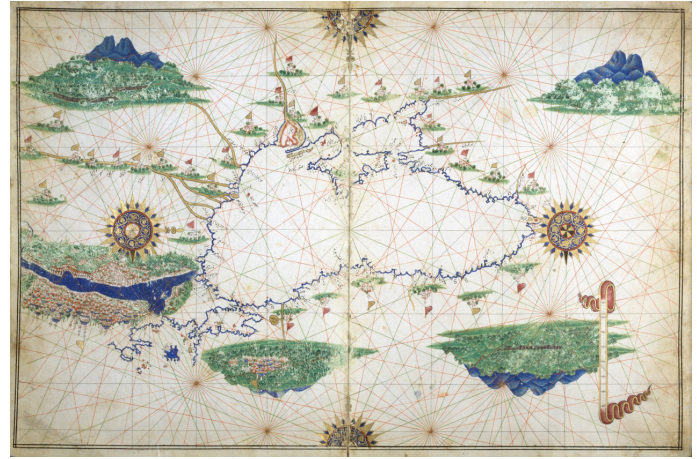

Resim 4.
Konstantiniyye. Kitab-ı Bahriye, Pîrî Reis, 17.-18. yy. kopyası, BWAG, W. 658, y. 370

Resim 5.
İstanbul. *Kitab-ı Bahriyye, Pîrî Reis, 17. yy. kopyası, Londra Khalili Koleksiyonu*

Bağcı'ya (2006) göre, "Pîrî Reis haritasının Khalili Collection'da bulunan 17. yüzyıl kopyasındaki İstanbul haritasında Galata kısmının eksik olmasına rağmen orijinal nüshasından daha fazla bilgiler ve özellikle surlar içindeki umumî yapılar ve Üsküdar Sarayı gibi önemli kent dokularına sahiptir. Pîrî Reis'in plan-çizimleri basit olmasına rağmen Osmanlı harita ressamlığında bir başlangıç ve topografik resim denilen bir resim türü oluşturmuştur" (s. 72). Metin And'a (2019) göre, buradaki kent resimlerinin bazıları Avrupa atlaslarındakilere öykünerek yapılmış, özgün bir üslup olmadığı anlaşılmıştır. *Kitâb-ı Bahriyye*'deki haritalar Matrakçı Nasuh'un minyatürleriyle karşılaştırsak, şematik ve yöntem bakımından ortak noktaları olduğu görülür (s. 62). Okçuoğlu'na (2020) göre, "Pîrî Reis haritasında, bakış açısının yer seviyesinden olması panoramik görünüm açısından Avrupa gravürleriyle bir akrabalık kurar. Diğer yandan, tasvirin genel atmosferini Osmanlı minyatür sanatçısının çoklu bakış açısı belirler" (s. 84).

Resim 6.
Karadeniz haritası. Atlas, 1580 civ., BWAG, W. 660, y. 8b-9a.

Ali Macar Reis'in *Atlas*'deki İstanbul kent tasviri, özellikle resimdeki renk kullanımı hem batı haritalardan hem de klasik dönemi minyatürlerinden etkilenmiş olmalı. Ali Macar Reis 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan önemli bir diğer denizci nakkaşidir. Bugün Baltimore Walters Art Gallery'in koleksiyonu olarak muhafaza edilen bir *Atlas* nüshasında, İstanbul kent tasviri dahil olan bir Karadeniz haritası bulunmaktadır. Çoklu bakış açısıyla betimlenen İstanbul panoramasının Haliç ve Boğaz'ın ayırdığı üç ayrı bölümünde önemli yapıları tanımak mümkündür.³ 1570-80 yıllarında yapılmış bu eserde, İstanbul yarımadasındaki tüm camilerin yanı sıra, Galata tarafında 16. yüzyılda genişletilen Kasımpaşa Tersanesi de vurgulanmıştır (**Resim 7**). Ali Macar Reis'in haritaları artık Pîrî Reis'in sade çizim tarzında değil, kompozisyonda bulunan rüzgar gülleri, dağlar ve kent yapıları da Osmanlı nakkaşının yaklaşımını yansıtır (Bağcı vd., 2006, s. 72). Bununla beraber, 15.—16. yüzyılda Avrupa'da yaygınlaşan süslü *portolan* haritaları ile karşılaştırıldığında haritalarının anahtar noktaları, pusuladan yayılan ve genelde 16 çizgiden oluşan yön çizgileri, ay-

3 Söz konusu çoklu bakış (çok merkezlilik veya eksenli perspektif), bir sanat anlayışı olarak şöyle tanımlanabilir: zaman ve mekan vurgusu temelinde, içinde öznel nesnelere barındıran iki boyutlu bir görüntü veya göreceli karakteri yansıtan bir mekan anlayışı, çoklu bakış olan kompozisyon içinde "boyutların farklılığı birbirlerine ve ön cepheye olan fiziksel mesafelerini değil, görece önemlerini işaret ediyordu"; "Bunun sonucu olarak eserler üzerindeki perspektif anlayışı zamanı döngüsel, özgür, bağımsız ve sonsuzluk itibarıyla ele alır. Aynı şekilde, mekânı ise çok merkezli, çok bakış açılı, tersten görünen mekanlar, nesnelere ve figürler temelinde işler" (Hugh Honour ve John Fleming, *Dünya Sanat Tarihi*, ALFA yayınları, 2015, s. 9; Ali Koç ve Fahrettin Geçen, "Sanatta Çoklu Bakış ve Tersten Perspektif Yöntemi ile Çoğulculuk Teması üzerine bir Değerlendirme", *Sanat ve İnsan Dergisi*, 2021-5, s. 116.).

rıntılı kıyı çizgileri ve bunların üzerinde yazılan yerleşim isimleri, kıyılara göre farklı yönde ve hatta ters yönlerde çizilen yerleşim ayrıntıları aynı Akdeniz'de hareket eden iki medeniyetin denizci haritalarının birbirinden etkilendiğini görmekteyiz (**Resim 6-8**).

Resim 7.
İstanbul (ayrıntı). Atlas, BWAG, W. 660, y. 8b.

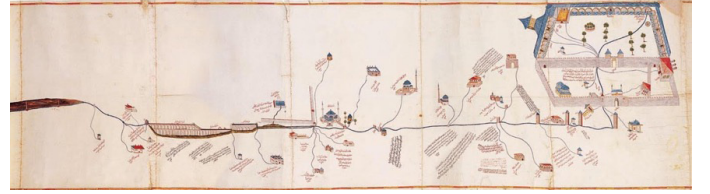
Resim 8.
Akdeniz Portolan haritası (ayrıntı), Albino de Canepa, 1489

Kartografik denizcilik haritalarının dışından bir çeşit İstanbul'un şehri ve çevresini kapsayan su yollarını betimleyen haritalar bulunur. Bunların arasında topografik teknikle yapılmış minyatür ve daha sade bir şekilde çizilmiş yol haritaları günümüzde Topkapı Sarayı arşivlerinde (TSMA) korunmaktadır. Osmanlı döneminde İstanbul'da kırk civarında önemli su kemerleri olduğu bilinmektedir (Karakaya, 2009, s. 444). Belgrad Ormanlarından İstanbul'a su getiren ve şehrin en önemli su şebekesi olan Kırkçeşme Suları, İstanbul'un zamanla artan su ihtiyacını karşılamak amacıyla Kanuni devrinde Mimar Sinan tarafından yeniden yaptırılmıştır (Çeçen, 2022, s. 476). Kanuni'nin son yıllarını anlatan 1579 tarihli *Zafername*'de Kırkçeşme Su Yolları tasvir edilen çift sayfalık bir topografik minyatür resim İstanbul'un Haliç kısmından Belgrad Ormanlarına kadar önemli su kemerlerini betimlemiştir (Resim 9). Sol sayfanın sol üst köşesinde yer alan surlar ve içindeki kalabalık binalar İ-

stanbul'un kent bölgesidir. Kıyı kenarında Haliç'e doğru bakan Eyüp Sultan Camii, etrafında ve karşısında duran çoklu bakış ile çizilen yerleşimler beraber canlı bir şekilde hareket etmiş gibi resmedilmiştir. Kâğıthane ve Alibey Dereleri birleşerek Haliç'e döküldüğü görülür (Taygur, 2020, s. 69).

Resim 9.
Kırkçeşme Su Yollarının Haritası. *Zafername*, 1579, Dublin Chester Betty Library, T. 413, y. 22b-23a

Resim 10.
Topkapı Sarayı Su Yolları Haritası. 1748, TSMA, Envanter No. 1815

Resim 11.
Topkapı Sarayı Su Yolları Haritası (ayrıntı). 1748, TSMA, Envanter No. 1815

Bunun dışında zemini boş kalan diğer erken tarihli su yolları haritaları da vardır. 1584 yılında Mimar Davud tarafından çizilen Halkalı-Eski Sarayı su yolları haritasının iki kopyası bugün Fatih Millet Kütüphanesi'nde (no. 930) ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde (E. no. 12481) korunmaktadır (Necipoğlu, 2014, s. 315). Fatih'in yaptırdığı Eski Saray'a giden Halkalı su yollarını gösteren *Beylik Su Yolu Haritası* Eski Saray'ın bir köşesinde duvarla kapanan *makseme* (dağıtım odası) kadar su yollarını kaydetmiştir fakat maalesef oradan Topkapı Sarayına devam giden su yollarını gösteren kısmı kayıp olduğu ve bu kayıp kısmı ise daha sonraki dönemlerde hazırlanan 1607 ve 1748 tarihli iki haritada kaydedilmiştir (Necipoğlu, 2014, s. 315). Atasoy'a (2005) göre, "Topkapı Sarayı'nın birinci ve ikinci avlusuyla çevresini gösteren 1748 tarihli yarı resim, yarı plan olarak çizilmiş olan su yolları haritası sarayı en can alıcı yönleriyle sergilenmiştir" (s. 107). Önceki harita olduğu gibi aynı kalıptan çıkan fakat daha detaylı ve minyatür resme yakın olan 1748 tarihli bu *Halkalı—Topkapı Sarayı Su Yolları Haritası* eserinde, Halkalı/Mahmutbey bölgesinden gelen bu suların, Edirne Kapı ve Valens su kemerinden (Bozdoğan Kemer) geçerek Topkapı Sarayı kadar takip ettiği 14,100 metrelik su yolunun güzergâhı ayrıntılı biçimde izlenebilir (Tabakoğlu, 2019). (Resim 10) Haritada Topkapı Sarayı avluları içine giden su akımlar Ayasofya'ya yakın bir *terâzûdan* (su kulesi) diğer su kulelere dağıtıldığı görülmektedir (Necipoğlu, 2014, s. 315). Topkapı Sarayı birinci avlusunda bir çeşmeden başka bir bahçe unsur yok iken, ikinci avlunun bahçe özelliği ise 10 tane ağaç, parmaklıklarla çevrili ve yedi küçük ağaç dikili, daire biçimli bir tarh tasvir edilmiştir (Atasoy, 2005, s. 107).

Topografik Minyatürlerde Bütün İstanbul Tasvirleri

Atlas ve haritanın dışında, harita-resim türünün Osmanlı minyatür sanatında "topografik resim" türünü başlatmasına önemli bir rolü olduğu düşünülür (Okçuoğlu, 2020, s. 84). Osmanlı saray nakkaşhanesinde hazırlanan Şehnamecilik eserlerinden tam anlamıyla bütün İstanbul tasvirlerinden ancak iki tanesinin günümüze gelebildiğini tespit ediyoruz. Bunlardan birisi pembe ton ile meşhur olan *Hünernâme* I. cildinin çift sayfasında yer alan bir bütün İstanbul tasviri; diğeri ise *Şehinşehnâme* I. cildinde yer alan ve kuyruklu yıldız olayı anlatan bir bütün İstanbul tasviridir. Üstelik *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân* (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 5964) adını taşıyan İran seferi konulu eserindeki eşsiz değer olan İstanbul tasvirinin Osmanlı ressamı Matrakçı Nasuh'un tek İstanbul tasvir ve Osmanlı resim tarihinde gerçek anlamda klasik minyatür resminin başlangıç noktası olduğunu söyleyebiliriz.

Kanuni döneminin en önemli sanatçısı kuşkusuz Matrakçı Nasuh olarak bilinen Nasuh b. Karagöz b. Abdullah el Bosnavî'dir. Tıpkı Leonardo Da Vinci gibi, Matematik, çizim, coğrafya, silah, tarih ve bilimlerle ilgili bilgi birikimlerine sahip olan seçkin bir Rönesans insanı olduğu kabul edilen Nasuh Efendi, canlı figür bulunmayan kent resimleriyle Osmanlı minyatür sanatında yeni bir tür yarat-

mıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-36 yılları arasında çıktığı İran seferini konu alan bu resimli tarih kitabında çift sayfa üzerine resmedilen İstanbul tasviri, 16. yüzyıldaki Osmanlı payitahtının bütün görkemini yansıtır (Resim 11). Rönesans insanı olduğu kabul edilen Nasuh Efendi, canlı figür bulunmayan kent resimleriyle Osmanlı minyatür sanatında yeni bir tür yaratmıştır. Bu figürsüz topografik resimlerin 16. yüzyılda İslâm dünyasının içinde yine sadece Osmanlılarda önemli bir yeri vardır ve Osmanlı döneminde ilk olarak Kanuni'nin İran seferinin yolları ve menzillerini belgeleyen el yazmalarında rastlıyoruz (Tansuğ, 1996, s. 34). Bu minyatürden Matrakçı Nasuh'un son derece mükemmel bir renk ustası ve üzerinde önemle durulması gereken bir Osmanlı nakkaş olduğu ortaya çıkmaktadır (Yurdaydın, 1963, s. XI).

Resim 12.

İstanbul. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, 1537, İÜK, TY. 5964, y. 8b-9a.

Matrakçı'nın diğer kentleri olduğu gibi bakarak çizilmiş İstanbul tasviri ne bir kent planı ne de tam bir kuşbakışı topografi çizimdir (Bağcı vd., 2006, s. 75). Resimdeki tarihi yarımada, Üsküdar ve Kız Kulesi'ne batı yönünden bakılır, Haliç, Galata semtine ise güney yönünden bakılır. Böylece figürsüz ve çoklu bakış ile betimlenen harita-resimleri Matrakçı tarafından Osmanlı minyatür sanatında yeni ve kendine has bir üslup kurulmuştur. Okçuoğlu'na (2020) göre, Matrakçı'nın İstanbul tasvirinin en ilgi çekici kısmı, iki kıyının zıt yönden bakan kesişme hattının kompozisyonun kurgusunu belirlemesidir: yani "Plan (Topkapı Sarayı), kuşbakışı (Fatih Külliyesi, Lykos Vadisi) ve profil gibi farklı bakış açılarının birlikte kullanılması şehrin dokusunu daha da karışık algılatarak, 16. yüzyılın ikinci yarısında hızla artan nüfus ve imar yoğunluğunun altını çizmekte aracı olurlar" (ss. 84-86). Tansuğ'a (1996) göre, "Matrakçı Nasuh'un bir nakış-resim tadi içinde, pratik belgeleme amaçları da taşıyarak, kentleri, kasabaları, kaleleri, ordugâhları, insan figürüne yer vermeksizin şemacı, hatta haritacı bir duyarlılıkla resimlemesi, sivil yapılarda yer alan manzara düzenlerinden esinlenmiş olabilir... Matrakçı Nasuh'un bir manzara resmi üslubu icat ettiğine ihtimal verilmeyeceği ve üslup özelliklerinin kitap resimleme gelenekleri-

nin dışına çıkmış olduğu hesaba katılırsa, esin kaynağının duvarlara yapılan şematik manzara resimleri olması gerekir” (s. 37).

II. Bayezid zamanında Enderun'da eğitim gören Osmanlı Rönesans insan, ressam ve matematik dehası Matrakçı Nasuh, matematik ve geometri üzerine uzun bir süre çalıştıktan sonra *Cemâlü'l-Küttâb ve Kemalü'l-Hisâb* (İÜK, TY. 2719) adlı kitap yazdı ve Sultan I. Selim'e ithaf etmiştir (Yurdaydın, 1965, ss. 329-354). 1517 tarihli bu kitap iki bölümden oluşmuş, rakamlar, dört işlem, kesirler ve ölççekler üzerinde durulurken, bu matematik risâlesini yeniden ele alıp sonuna bazı ilâveler yaparak meydana getirdiği *Umdetü'l-hisâb* adlı diğer bir matematik eseri de vardır (Yurdaydın, 2003, s. 144). *Umdetü'l-hisâb* adlı kitabı üzerinde yapılan yakın tarihli bir çalışmada, Matrakçı'nın bazı gerçek çarpma metotları icat ettiği keşfedilmiş ve bu kitapta gösterilen önemli sonuçlardan biri, John Napier'in Avrupa'ya yeniden tanıtmasından yaklaşık 50 yıl önce kafes çarpım yönteminin Enderûn'da yaygın olarak kullanılmış olduğu bilinmektedir (Çorlu vd., 2010, s. 26). Sanat, tarih, denizcilik ve matematik bilimi iyi bilen Matrakçı'nın İstanbul tasvirinde taşıyan tarih bilgileri ve belgesel değeri birçok tarihçi ve sanat tarihçi tarafından incelenmiştir. Bir eseri anlayabilmek için eserin kendi özellikleri yetmeyebilir, ilgili kaynaklar bulunursa, ressamın şahsiyeti, düşünceleri ve dönemin temel arka planı da düşünülmelidir.

Matrakçı Nasuh, tüm hatalarının kendi hatası olduğuna ve kitabındaki tüm faydalı kısımların Allah'ın sonsuz bilgisinin bir yansıması olduğuna inanan mütevazı bir adamdı (Çorlu vd., 2010, s. 26). Matrakçı'na göre, Matematik o kadar asil ve güzel bir bilimdir ki Hakk hakkında daha fazla bilgi edinmenin bir yoludur (Yurdaydın, 1963, s. 52). Matrakçı Nasuh, dünyayı bir misafirhane olarak görür ve her gelenin bir gün gideceğini ifade eder, yani bu dünyanın faniliği hakkındaki esas fikir, *Fetihnâme-i Karabuğdan* eserinde nazım şeklinde belirtmiştir:

“Bir misafirhanedür âlem, bu halk ehl-i sefer

Çok ikamet kasdın itme bunda, ey dil, kıl hazer”⁴

“Hakikat, bu cihan bir reh-güzerdür

Giden gitti, kalan da gidüersedür” (Yurdaydın, 1963, s. 52)⁵.

Matrakçı Nasuh'un çalışmalarında matematiksel düzeni ve evrensel ritim oldukça ilgi çekicidir. Bu İstanbul tasvirinde sanatçının ritim ve renk biçimlerini bir araya getirmesini görmekteyiz. Ritimli yapıların haritası anlamında bir araya getirdiğini görüyoruz. Onun öyle bir bakış açısıyla bakıldığı ki, sayfaya sığdırırken o dengi sayfayı sağlamıştır. Kompozisyonda dolu alan kendi içinde parçalanma da dengeli olduğu görülmektedir.

Şehnamecilik, Osmanlı padişahlarının kendilerinden önceki dönemlerin veya kendi dönemlerinin önemli olaylarını anlatan ve Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinin vezni kullanılarak eski efsanevi Fars

kahramanlarıyla özdeşleştirme yöntemiyle hazırlanan minyatürlü el yazma eserlerinden oluşan bir Osmanlı kitap geleneğidir (Fetvacı, 2013, ss. 24-27; Taygur, 2020, ss. 8-9). 16. yüzyıldan itibaren kent tasvirleri de resimli tarih ve sarayın şehnamecilik kitaplarında belirli bir hikâye kurgusunun parçası olarak resmedilmiştir. 1579-97 arasında şehnamecilik görevini sürdüren Seyyid Lokman'ın yazdığı ve Nakkaş Osman'ın resmettiği şehname türü eserlerde harita-resim yaklaşımından etkilenen nadide bütün İstanbul tasvirleri günümüzde pek az sayıda bulunur. Ancak Sultan III. Murad'ın yaşamlarını anlatan *Şehinşâhnâme-i Murâd-ı Sâlis* (*Şehinşehnâme I*, İÜK FY. 1404), Osmanlı padişahlarının üstün özellikleri ve hünerlerini anlatan *Hünernâme* ilk nüshasında iki tane bütün İstanbul tasviri rastlanır.

Resim 13.

Kuyruklu yıldız İstanbul'dan geçmesi. Şehinşâhnâme I, 1581, İÜK, FY. 1404, y. 58a.

1581'de Farsça ve manzûm olarak kaleme alınmış ve 58 minyatürle tamamlanmış olan *Şehinşehnâme I*, 1574-81 yılları arasında geçen cülus, kabul ve av sahneleri gibi önemli olaylarını anlatır. Ayrıca kitapta 1577'de İstanbul'da bir kuyruklu yıldız görüldüğü anda betimlenmiştir (Resim 12). Olayı anlatan minyatür, mavi ve ka-

4Bkz. *Fetihnâme-i Karabuğdan*, Revan 1284/2, vr. 122a.

5 Bkz. *Süleymannâme*, TSM, Revan 1286, vr. 3a; *Mecma'el-Tevârih*, 1, VNB, Cod. Mixt. 1187, vr. 4a-4b.

lin yıldızlı cetveller içinde, 4 sütun halinde, 5 satırlı ta'lik hat ile Alâaddin Mansûr el-Şîrâzî tarafından istinsah edilen metnin altında yer alır (Aksu, 1981, s. 7). İstanbul semalarında kuyruklu yıldızın görünmesi, İstanbul, Galata, Üsküdar ve Haliç'in bir bölümünün haritası konu olan bu resimdeki İstanbul şehir tasviri yine kıyılarına göre farklı açıdan ve kuşbakışı ile bütün bir kent panorama olarak çizilmiştir. Pîrî Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sindeki İstanbul haritası tarzında çizilmiş bu tasvirinde Üsküdar ve Galata semtlerinin çerçeve dışına çıkması, gök üstündeki metinleri ve renk değeri önceki haritacılık resimlerinden ziyade daha çok klasik minyatürü yaklaşımının özelliklerini taşımaktadır.

Resim 14.

İstanbul. Hünernâme I, 1584, TSMK, H. 1523, y. 158b-159a.

1584 yılında yani Kanuni'nin hayatını anlatan ikinci ciltten dört yıl sonra hazırlanan birinci cildinde (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1523) Osman Gazi'den I. Selim'e kadar Osmanlı padişahların hünerlerini görselleştirmiştir. 48.5 x 30.5 cm ölçüsünde, 234 yapraktan oluşan eserde, Nakkaş Osman'ın başında bulunduğu seçilmiş musavvirler tarafından çizilmiş 45 minyatürden biri, İstanbul haritasıdır. Bu minyatür, yazmanın İstanbul'un fethi hakkında bölümünde yer alır ve olağandışı coğrafyasını yansıtmayı amaçlayıp çift sayfalık bir bütün kent tasviridir (Bağcı vd., 2006, ss. 141-142). **(Resim 13)** Eserin hangi nakkaşa ait olduğu tartışmalıdır. Bazı araştırmalara göre açık yeşil, pembe ve gümüş yıldızın hakim olduğu bu resim Nakkaş Osman'ın elinden çıkmalı (Bağcı vd., 2006, s. 142). Diğer bir araştırmaya göre tasvir büyük ihtimalle nakkaş ve müzehhip Veli Can'ın elinden çıkmıştır (Anafarta, 1969, s. XI). Eser *Şehinşâhnâme*'nin birinci nüshasındaki İstanbul tasviriyle aynı geleneği ve zevki yansıtır. Bu minyatürde kentin Anadolu kıyısına dair bilgilerin verilmemesine rağmen tarihi yarım ada başta olmak üzere, İstanbul'un Rumeli kısmının ayrıntıları, denizde çeşitli gemiler özenle betimlenmiştir. Yine figürsüz olarak yapılan harita-manzara resmindeki bakışlar önceki "kuyruklu yıldız olayı"

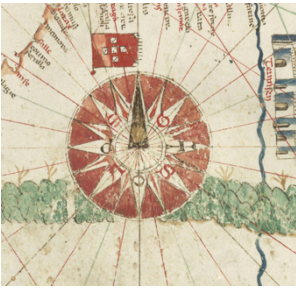
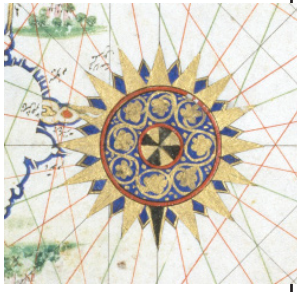

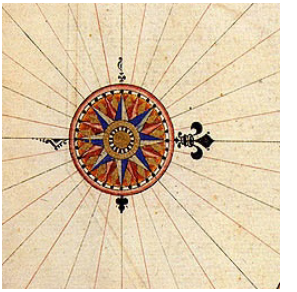

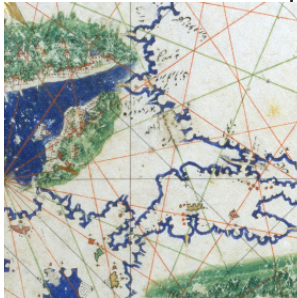

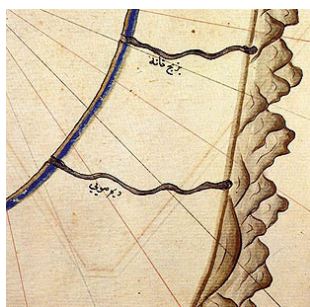

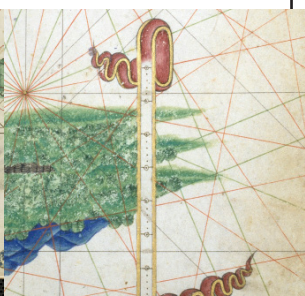
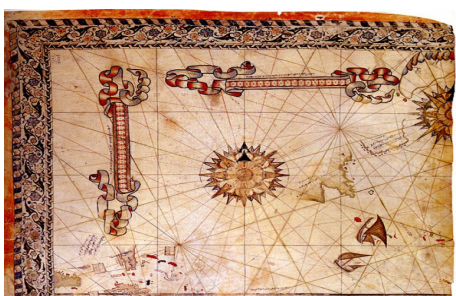
konu alan tasvirde ters olup kuzey yöne gösterilmiştir. Kafescioğlu'ya göre, *Şehinşâhnâme I*'deki İstanbul tasvir dahil olmak üzere, *Zafernâme*'deki Kırkçeşme su yolları haritası ve *Hünernâme I*'deki İstanbul haritası ile bu üç resmin her birinin dönemin daha büyük bir kartografik kent çalışmasının bir parçası olduğunu düşündürmektedir (Kafescioğlu, 2014, s. 21).

Genel olarak 16. yüzyılda yapılan harita veya topografik resim olarak tanımlanan bütün İstanbul tasvirlerinin sayısı oldukça azdır. Bu tarz figürsüz bütün şehir tasvirleri Osmanlı Klasik döneminden sonra pek rastlanmamıştır. Büyük olasılıkla sebebinin deniz haritaları ve menzîlnâme topografik manzara minyatürlerinin daha sonraki seferler için ihtiyaç duymaması veya padişahların koleksiyon zevki, sanat ilgileri diğer türlü minyatürlü yazma eserleri, albümlere geçmesi olduğu düşünülmektedir. Bu çağ bittikten sonra geleneksel Osmanlı haritacılık minyatür resimleri ancak bugün çağdaş Türk minyatür sanatçılarının yeni yorumları vesilesiyle devam etmektedir.

Sonuç

Osmanlı minyatürlerinde topografik İstanbul tasvirlerinden bahsettiğimizde ilk olarak harita-resimler karşımıza çıkmaktadır. 15. yüzyılda yapılan İtalyan portolan haritaları ile karşılaştırsak kompozisyondaki her ayrıntılarının benzer olduğu görülmektedir: pusulaların biçimleri, yön çizgilerinin renkleri ve sayıları, kıyı kenarlarını kademeli renklendirmesi, her önemli yerleşime isimlerini yazılması, haritalarda natüralist dağlar, nehir ve kalelerin resmedilmesi ve ölçeklerde birbirinden etkilendiği anlaşılmaktadır (Tablo 1).

Osmanlı minyatürlerinde İstanbul tasvirleri bütün İstanbul tasviri ve tikel (kısmi) İstanbul tasviri olarak ayrılabilir. Bütün İstanbul tasvirleri sayısı sınırlıdır fakat diğer tikel İstanbul tasvirleri sahne olarak yer aldığı lokal bölgeleri kompozisyon arka fonlarında veya manzara tarzında betimlenmiştir. 16. yüzyılda Osmanlılarda manzara ressamlığı çok fazla olmamış, daha çok belli amaçlarla yönelik olduğun için hükümdarlar veya saray tarafından minyatür yaptırılmıştır. Bu anlamda fazla İstanbul tasviri görmemekteyiz. Matrakçı Nasuh'un *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân* eserinde bulunan İstanbul tasvirinden dışında çok az sayıda resim tarzı İstanbul tasviri karşımıza çıkmaktadır ve daha çok harita amaçlı, belli bir işlemsel amaçlı minyatürler yaptırılmış, günümüze gelebilen bu minyatürlerin de estetik ve plastik açıdan son derece değerli olduğu bilinmektedir. Sonuçta elimizde çok sayıda kaynak olmadığını veya çok sınırlı olduğunu tespit edilen İstanbul tasvirleri, günümüz açısında her birinin bir modern resim ve plastik görsel olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa portolan haritalarından etkilenen Osmanlı denizcilik, suyolları harita-resimleri ve topografik minyatürleri Topografik minyatürler olarak çağdaş resim anlamında ya da modern resim anlamında sanatçılara ilham vermişti. Günümüz sanatçılardan birçok sanatçılar da bunlardan ilham alarak resim yaptıkları bilinmektedir.

Pusulalar, Yön çizgileri			
			
Akdeniz Portolan haritası	Atlas, Ali Macar Reis	Kitab-ı Bahriye, Pîrî Reis	
Kıyı kenarı renklendirmeleri, Yerleşim isimleri			
			
Akdeniz Portolan haritası	Atlas, Ali Macar Reis	Kitab-ı Bahriye, Pîrî Reis	
Dağ, nehir, kaleler			
			
Akdeniz Portolan haritası	Atlas, Ali Macar Reis	Atlas, Ali Macar Reis	Kitab-ı Bahriye, Pîrî Reis
Ölçekler			
			
Akdeniz Portolan haritası	Atlas, Ali Macar Reis	Dünya Haritası, Pîrî Reis	

Tablo 1.

15. yüzyıl tarihli Avrupalı Akdeniz Portolan Haritası ve Osmanlı Harita-resim Minyatürleri ile karşılaştırmalar

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Veri Toplanması ve/veya İşlemesi C. L.; Analiz ve/veya Yorum-C., L. E. K.; Literatür Taraması-C., L.; Yazıyı Yazan-C., L.; Eleştirel İnceleme-C., L. E. K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Data Collection and/or Processing - C., L.; Analysis and/or Interpretation - C., L. E. K.; Literature Search-C., L.; Writing Manuscript-C., L.; Critical Review- C., L. E. K.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Aksu, H. (1981). Sultan III. Murad Şehinşahnamesi. *Sanat Tarihi Yıllığı IX-1 1978-1980*, İÜ Edebiyat Fakültesi Matbaası, s. 7.
- Anafarta, N. (1969). *Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*. Yapı Kredi Bankası - Doğan Kardeş Matbaacılık Basımevi.
- And, M. (2019). *Osmanlı Tasvir Sanatları 1: Minyatür*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bağcı, S., Çağman F., Renda, G. & Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Beydilli, K. (2010). XV. Yüzyıl Bir İtalyan Hümanistinin Gözüyle İstanbul ve Ege Adaları. Christoforo Boundelmonti: Liber Insularum Archipelagi (Kitâb-ı Cezâ'ir-i Bahr-ı Sefid). *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa Seyahat, Karşılaştırma ve Etkileşim*, Editör Seyfi Kenan, İSAM, 65-90.
- Çeçen, K. (2022). Kırkçeşme Suları, *DİA*, TDV Yayınları, 25, 476.
- Çorlu, M. Ş., Burlbaw, Lynn M., Capraro, Robert M., Çorlu, M. Ali & Han, Sunyoung. (2010). The Ottoman Palace School Enderun and the Man with Multiple Talents, Matrakçı Nasuh. *Journal of the Korea Society of Mathematical Education Series D: Research in Mathematical Education*, 14 (1), 26.
- Fetvacı, E. (2013). *Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih* (Elhüseyni N. Çev.). YKY.
- Honour, H. & Fleming, J. (2015). *Dünya Sanat Tarihi*, ALFA yayınları.
- Kafescioğlu, Ç. (2014). Viewing, Walking, Mapping Istanbul, Ca. 1580. *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, v. LIV, 17-34.
- Karakaya, E. (2009). Su Kemer. *DİA*, TDV Yayınları, 37, 444.
- Koç, A. & Geçen, F. (2021). Sanatta Çoklu Bakış ve Tersten Perspektif Yöntemi ile Çoğulculuk Teması üzerine bir Değerlendirme. *Sanat ve İnsan Dergisi*, 5, 116.
- Necipoğlu, G. (2012). Visual Cosmopolitansim and Creative Translations: Artistic Conversations with Renaissance Italy in Mehmed II's Constantinople. *Muqarnas*, 29, 1-81.
- Necipoğlu, G. (2014). Virtual Archaeology' in Light of a New Document on the Topkapı Palace's Waterworks and Earliest Buildings, circa 1509. *Muqarnas*, 30 (1), 315.
- Okçuoğlu, T. (2020). *Hayal ve Gerçek Arasında Osmanlı Resminde İstanbul İmgesi 18. ve 19. Yüzyıllar*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 44.
- Tabakoğlu, A. (2019). The History of Water in Ottoman Istanbul, *History of Istanbul*, erişim: <https://istanbultarihi.ist/558-the-history-of-water-in-ottoman-istanbul>
- Tansuğ, S. (1996). *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitapevi.
- Taygur, F.E. (2020). *Osmanlı Minyatürlerinde İstanbul Yapıları*. (Tez No. 653784) [Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi-İstanbul]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Wikipedia contributors, "History of cartography," *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=History_of_cartography&oldid=1195247396 (accessed January 26, 2024).
- Wikipedia katılımcıları, "Kartografya," *Vikipedi, Özgür Ansiklopedi*, <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Kartografya&oldid=30495673> (accessed Ocak 26, 2024).
- Yurdaydın, H. G. (1963). *Matrakçı Nasuh*, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yurdaydın, H. G. (1965). Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri ile ilgili Yeni Bilgiler. *TTK Belleten*, XXIX (114), 329-354.
- Yurdaydın, H. G. (2003). Matrakçı Nasuh, madd. *DİA*, TDV Yayınları, 28, 144.

Görsel Kaynakça

Resim 1.

Ege Haritası. *Isolario*, Bordone Benedetto, 1547, Aikaterini Laskaridis Vakfı Kütüphanesi.

Resim 2.

Konstantinopolis haritası, 1420, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 29.25. <https://www.roger-pearse.com/weblog/wp-content/uploads/2015/02/ensenius.constantinople.1420.jpg>

Resim 3.

İstanbul. *Kitab-ı Bahriye*, Pîrî Reis, 1570-80, British Library, Or. 4131 (M. And.)

Resim 4.

Konstantiniyye. *Kitab-ı Bahriye*, Pîrî Reis, 17.-18. yy. kopyası, Baltimore The Walters Art Museum (BWAM), W. 658, y. 370. <https://www.thedigi-talwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W658/description.html>

Resim 5.

İstanbul. *Kitab-ı Bahriyye*, Pîrî Reis, 17. yy. kopyası, Londra Khalili Koleksiyonu

Resim 6.

Karadeniz haritası. *Atlas*, 1580 civ., BWAM, W. 660, y. 8b-9a.

Resim 7.

İstanbul (ayrıntı). *Atlas*, BWAG, W. 660, y. 8b.

Resim 8.

Akdeniz Portolan haritası (ayrıntı), Albino de Canepa, 1489. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7b/Portolan_chart_by_Albi-no_de_Canepa_1489.jpg

Resim 9.

Kırkçeşme Su Yollarının Haritası. *Zafernâme*, 1579, DCBL, T. 413, y. 22b-23a

Resim 10.

Topkapı Sarayı Su Yolları Haritası. 1748, TSMA, Envanter No. 1815

Resim 11.

İstanbul. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, 1537, İÜK, TY. 5964, y. 8b-9a.

Resim 12.

Kuyruklu yıldız İstanbul'dan geçmesi. Şehinşâhnâme I, 1581, İÜK, FY. 1404, y. 58a.

Resim 13.

İstanbul. Hünernâme I, 1584, TSMK, H. 1523, y. 158b-159a.